

You haven't seen it, before you have seen it:
Dat Regiment der ghesontheyt in de editie van 1515

PIET FRANSSSEN

Rond 1990 kwam ik in de catalogus van de Stijfsbibliotheek Xanten een verwijzing tegen naar een editie van *Dat Regiment der ghesontheyt*, gedrukt door Jan Berntsz te Utrecht. De bibliografen gaven aan dat de editie gezien kon worden als een getrouwe herdruk van de editie van Jan van Doesborch uit Antwerpen van circa 1510.¹ De druk van Berntsz vormde een aanwijzing dat Van Doesborch en Berntsz in die tijd al contact hadden, maar de beschrijving vormde toen geen aanleiding om af te reizen naar Xanten. Onlangs kwam ik in het bezit van foto's van de druk van Berntsz. Bij nadere beschouwing blijkt de karakterisering niet correct te zijn. De druk van Berntsz is in ieder geval niet gebaseerd op die van Van Doesborch, maar hoe de verhoudingen wél zijn, blijkt een complex verhaal.

Dat Regiment der ghesontheyt

Op het eerste gezicht is *Dat Regiment der ghesontheyt* een vreemde tekst. Oppervlakkig gezien bestaat hij uit drie delen. Het eerste deel bestaat steeds uit twee tot vier regels in het Latijn met een vertaling daarvan in het Nederlands. Dit gedeelte bevat allerlei gezondheidsregels en aanwijzingen met speciale aandacht voor de vraag wanneer baden en aderlaten nuttig of schadelijk kan zijn. Vervolgens behandelt de tekst de twaalf tekens van de dierenriem vanuit het zelfde perspectief en tot slot komen de twaalf maanden van het jaar aan bod.

De tekst weerspiegelt in een notendop hoe men in de Middeleeuwen over ziekte en gezondheid dacht. Men ging ervan uit dat er vier menstypen waren – de flegmaticus, de melancholicus, de cholericus en de sanguinicus – die zich kenmerkten door een dominantie van een van de vier lichaamssappen die de mens had: slijm, zwarte of gele gal, en bloed. Gezondheid zag men als een toestand waarin er in het lichaam een goede balans was tussen de vier lichaamssappen. Bij ziekte was er dus sprake van een disbalans. Behandelingen waren bijgevolg gericht op het herstellen van die balans, waarbij diëten, baden en aderlaten belangrijke behandelmethode waren.

---

1. *Katalog der Stijfsbibliotheek Xanten*. Bearbeitet von Hildegard Föhl und Anita Benger Kevelaer 1986, p. 629: 'Dieser Druck weicht typogr. nur unbedeutend ab von dem, den Nyhoff-Kronenberg III.2. Nr. 4397 als Druck des Jan van Doesborch, Antwerpen, aus 1510 beschreibt.' Zie ook p. 284 onder *Regimen Sanitatis*, signatuur 5 an 2764. NK = Nijhoff, W. en M.E. Kronenberg, *De Nederlandsche Bibliografie 1500-1540*. 's-Gravenhage. 1923-1971. 3 dln met supplementen. Zie ook over de tekst R. Jansen-Sieben, *Repertorium van de Middelnederlandse Artes-literatuur*. Utrecht 1989, p. 59 onder Gezondheidsregels plus aanvullingen op <http://www.let.uu.nl/wemal/repertorium.html>

Die balans en wie men was, werd echter niet alleen bepaald door wat men deed, maar ook door de invloed van de planeten. Iedere planeet heeft een basiskarakter en dat wordt op zijn beurt beïnvloed door het sterrenbeeld waarin die staat en de maand van het jaar. En ook bij de behandeling spelen deze gegevens vervolgens een rol. ²

Bronnen

Hoewel er dus wel een logica achter de samenstelling van de tekst zit, betekent dat nog niet dat de tekst daarmee ook een eenheid is. Het eerste deel is een uittreksel uit de *Regimen Sanitatis Salernitanum*, maar het tweede en derde deel niet. De teksten over de twaalf maanden van het jaar en de twaalf tekens van de dierenriem sluiten aan bij compilatieteksten als de *Teutscher Kalender* en het *Iatromathematisch Hausbuch*. ³

De overleveringsgeschiedenis van het *Regimen Sanitatis* is nog onvoldoende onderzocht. In feite is het een aanduiding voor een corpus van honderden handschriften en oude drukken die weliswaar overeenkomsten bevatten, maar die tegelijkertijd dusdanig verschillen dat het in feite heel andere teksten zijn geworden. Een ding is wel duidelijk: *Dat Regiment der gbesontheyt* sluit aan bij de Duitse uitgaven die door Klebs 'Regimen Sanitatis (Schul von Paris), German, some with Latin verses' worden genoemd. Vanaf ongeveer 1490 worden deze teksten gedrukt. ⁴ De edities van Van Doesborch en Berntsz bevatten inderdaad Latijnse verzen, maar binnen deze categorie is ook weer een tweedeling te zien. Op A1verso staat in de druk van Van Doesborch in het Latijn een korte karakterisering van de twaalf maanden van het jaar. Niet alle Duitse drukken met Latijnse verzen en Duitse tekst bevatten zo'n overzicht, en uiteindelijk blijft een

---

2. Zie bijvoorbeeld Karina van 't Land, 'Het verloop van evenwicht mens en samenleving in Laatmiddeleeuwse Humoraaltheorieën', in: *Gewina* 28 (2005) p. 61-78 [[dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/251621/780-3209-1-PB.pdf](https://space.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/251621/780-3209-1-PB.pdf)]; A. de Knecht-van Eekelen, 'Uit de bibliotheek van het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde: Conservandae sanitatis praecepta saluberrima: de gezondheidsleer volgens de school van Salerno', in: *Ned Tijdschr Geneesk* 139 (1995); 1095-100 <https://www.ntvg.nl/artikelen/uit-de-bibliotheek-van-het-nederlands-tijdschrift-voor-geneeskunde-conservandae-sanitatis> en Fabiola van Dam, *De consideracie des badens*. De badvoorschriften in *Tregement der gbesontheyt* (1514), de eerste Nederlandse vertaling van Magninus Mediolanensis 'Regimen sanitatis (ca. 1335)', in: *Kennismaken. Een bloemlezing uit de Middelnederlandse artesliteratuur*. Onder redactie van Orlanda S.H. Lie, Lenny M. Veltman. Hilversum 2008, p. 49-71.

3. G. Keil, 'Regimen sanitatis Salernitanum' in: *VL² = Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, herausgegeben von Kurt Ruh (federführend bis Band VIII) zusammen mit Gundolf Keil, Werner Schröder, Burghart Wachinger (federführend ab Band IX, 1995) und Franz Josef Worstbrock, Band I–XIV, Berlin und New York (Erste Lieferung 1977) 1978-2008, Neudruck (Band I–XI) 2010, Band 7, kolom 1105-1111.

4. A.C. Klebs *Incunabula scientifica et medica*. Bruges 1938, p. 9 en 275-276; nrs 832.1-8 en 832.11. Zie ook GW = <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de> M37315; M37307; M37309; M37319 M37323 en VD = *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (VD 16) R 561, R 562, R 564, R 565, R 567, R 569, R 571, R 572, R 573.

beperkt aantal edities over die allemaal afgeleid zijn van de oudste, gedrukt door Konrad Kachelofen in Leipzig tussen 1489 en 1495.⁵

Dat de verwantschap tussen de edities van Berntsz en Van Doesborch heel groot is, is overduidelijk. De katernformule A6B4C6 geldt voor beide edities. De teksten lopen helemaal parallel en voor het overgrote groot deel staan ook dezelfde houtsneden op dezelfde plaats in de tekst.

Van Doesborch:	Berntsz:
[A1r] man en vrouw in badtobbe	[A1] ontbreekt
[A2r] man betaalt geld aan man achter tafel ⁶	
[A2v] ziekenkamer ⁷	
[A3v] mensen rond een tafel	
[A5r] sterrenbeeld vissen	
[A5v] [man met kruik aan tafel	man en vrouw aan tafel ⁸
[B2r] = titelpagina	
[B3r] spelende kinderen?	
[B3v] aderlating	
[B4r] sterrenbeeld Ram	
[B4v] sterrenbeeld Stier	
[B4v] sterrenbeeld Tweelingen	
[C1r] sterrenbeeld Kreeft	
[C1r] sterrenbeeld Leeuw	
[C1v] sterrenbeeld Maagd	
[C1v] sterrenbeeld Weegschaal	
[C2r] sterrenbeeld Schorpioen	
[C2r] sterrenbeeld Boogschutter	
[C2v] sterrenbeeld Steenbok	
[C2v] sterrenbeeld Waterman	
[C3r] sterrenbeeld Vissen	
[C3r] blazende wind	zon
[C3r] stralende zon	maan
[C6r] = afb. [B3r]	
[C6v] drukkersmerk Jan van Doesborch	drukkersmerk Jan Berntsz

Het exemplaar van Berntsz is niet helemaal compleet. Niet alleen ontbreekt de titelpagina, maar op B2recto/verso is ook een deel van de pagina – het bovenste deel van een houtsnede – verwijderd. Niet toevallig is het een herhaling van de houtsnede die op de titelpagina zal hebben geprikt. Het is een afbeelding van een jonge man en vrouw in een bad. Vermoedelijk heeft een bezitter zich

---

5. Nikolaus Henkel, *Deutsche Übersetzungen Lateinischer Schultexte. Ihre Verbreitung und Funktion im Mittelalter und der frühen Neuzeit*. Mit ein Verzeichnis der Texte. München 1988, p. 294-296.

6. Over deze afbeelding en de betekenis ervan in deze tekst Johanna Maria van Winter, 'Leven zonder zorgen', in: *Kennis in beeld. Denken en doen in de Middeleeuwen*. Redactie Andrea van Leerdam, Orlanda S.H. Lie e.a. Hilversum 2014, p. 64-71.

7. *Livres anciens des Pays-Bas. La collection Lessing J. Rosenwald provenant de la bibliothèque d'Arenberg*. Exposition 1960. Bibliotheque Royale de Belgique 1960, p. 75.

8. Deze afbeelding komt ook voor in het fragment van *The parson of Kalenborowe* gedrukt door Jan van Doesborch. *De pastoor van Kalenberg*, Ed. Hinke van Kampen en Herman Pleij. Muiderberg 1981, p. 65.

gestoord aan het erotische karakter van deze afbeelding, waardoor ook een kleine passage van de tekst verloren is gegaan.

Ill. 1 *Dat Regiment der ghesontheyt*. Washington Library of Congress. Collectie Lessing J. Rosenwald. Fotokopie uit Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, L.P. 508 C, [B2r].

Tegenover de Duitse drukken kenmerken die van Berntsz en Van Doesborch zich door een paar gemeenschappelijke verschillen.

Ten opzichte van de Duitse drukken hebben ze allebei een tekstregel meer. Op A3verso openen de Nederlands drukken met een regel in het Latijn die niet in de Duitse drukken voorkomt en ook niet wordt vertaald:

JvD: Ne egritudinem homo incurrat cavebit se a gula⁹
JB: Ne homo egritudinem incurrat cavebit se a gula

Daarnaast hebben de Nederlandse drukken gezamenlijk een klein tekstgedeelte dat in alle Duitse drukken op een andere plek staat.¹⁰

Verschillen zijn er echter ook zoals bijvoorbeeld het overzicht van de houtsneden laat zien. In de druk van Berntsz wordt een houtsnede gebruikt waarvan Van Doesborch later in zijn *Parson of kalenborowe* een kopie zal gebruiken, terwijl Van Doesborch de afbeeldingen van de zon en de maan inruilt voor twee afbeeldingen die hij later ook in zijn *Tbuys der fortunen* uit 1518 zal gebruiken, evenals bijna alle andere houtsneden trouwens.

Ten aanzien van de bepaling van de tekstuele verhouding tussen de twee Nederlandse drukken is een tekstvergelijking onder gebruikmaking van de Duitse drukken een goede optie. De Nederlandse drukken nemen in principe de Latijnse tekst letterlijk over en de Duitse tekst wordt vrij getrouw in het

---

9. Om geen ziekte op te lopen moet een mens zich hoeden voor vraatzucht.

10. De zes onderste regels op [B2r] staan in de Duitse teksten tussen regel 251 en 253 in. Zie: [www.janvandoesborch.com] Appendix 7.6 voor een concepttransliteratie van de tekst. De cijfers achter de citaten verwijzen in het vervolg naar deze tekst.

Nederlands vertaald.¹¹ We kunnen echter signaleren dat Berntsz ten opzichte van Van Doesborch in het overgrote deel van de lezingen, beter bij de Duitse drukken aansluit:

Brant 1500	Berntsz	Van Doesborch
hoc medicinale	hoc medicin[a]le	istud medicine (36)
tua	tua	tu (77)
gelengert	ghelanghet	verlenghet (131)
sub	sub	– (142)
summos	summos	sommos (149)
pateris	pateris	patereris (345)
Lote	Lote	Lotus (381)
facias	facias	faties (388)
Nascitur	Nascitur	Noscitur 500)
siechtagen	siecheyden	siecten (504)

Slechts in een klein aantal gevallen heeft Van Doesborch een duidelijk betere lezing:

Brant 1500	Berntsz	Van Doesborch
mixtio	mixio	mixtio (240)
contrarie	contrarius	contrarie (595)
große weiche vysch	Grote vissche <i>ende</i> groot	Grote vischen <i>ende</i> weeck (179)

De vraag is nu of deze betere lezingen in de tekst van Jan van Doesborch wijzen op een gezamenlijke bron of dat de tekstbezorger of zetter deze verbeteringen zelf heeft aangebracht. Er zijn aanwijzingen dat de zetter zelfstandig voor de tekstbehandeling en layout verantwoordelijk was en dat ook verschillende zettters aan dezelfde tekst werkten. Dat zou de grote variatie in spelling en de vaak slechte layout kunnen verklaren.¹² Daarnaast is het ook zo dat de druk van

---

11. Voor de vergelijking maak ik gebruik van *Regimen Sanitatis Dis ist dat Regiment der gesundheit durch all monat des gantza iors wie man sich balten soll mit essen und trincken und ouch von lossen etc.* Mathias Brant, Straatsburg, 1500. GW M37323. Digitaal: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0003/bsb00031046/images/index.html> De relatie tussen JVD en JB is ook te zien aan de (zet)fout die ze gezamenlijk hebben tegenover de Duitse drukken: remigrare – remigare (454).

12. Herman Pleij, 'Omstreeks 1515. De Antwerpse drukker wijst Willem Vorsterman brengt een slordige druk uit van *Mariken van Nieumeghen*', in: *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*, Hoofdredactie R.L. Erenstein, Amsterdam 1996, pagina 87 stelt dat het lijkt 'alsof er een leerling-zetter aan het werk is geweest is die achteraf niet op zijn vingers is getikt'; Lotte Hellinga-Querido, *Methode en praktijk bij het zetten van boeken in de vijftiende eeuw*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam 1974; R. Schlusemann, *Schöne Historien. Niederländische Romane im deutschen Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Berlin/Boston 2016, p. 52 laat zien dat de hoofdstuktitels in de druk van *Margariete van Limborch* afzonderlijk van de tekst tot stand kwamen, mogelijk tijdens het drukproces en in samenhang met de te gebruiken houtsneden: 'Die Überschriften wurden offensichtlich erst in einem gesonderten Arbeitsgang, möglicherweise direkt bei der Druckvorbereitung, im Zusammenhang mit den Illustrationen in den Erzähltext eingefügt.'

Van Doesborch in een paar gevallen varianten kent ten opzichte van Berntsz, hetgeen ook wijst op een enigszins vrije tekstbehandeling.

Zo zegt Van Doesborch:

Over u maeltijt / ten ware dat ghi groot *verlanck* hadt
Suldi bi maten ghebruycken uwen dranck badt (188-89)

Terwijl Berntsz heeft:

Over u maeltijt / *ten* ware *dat* gi groot *verlanc* hadt
Suldi by maten *gebruucken* uwen dranck

Het is waarschijnlijk dat het woordje ‘badt’ vanwege het rijm is gebruikt, maar het heeft geen inhoud.

Volgende voorbeeld:

Gheen nieuwe cleeder en doet dan aen.
Werscappen en de maeltijden wilt dan oock schuwen (428-29)

Berntsz heeft in navolging van het Duits:

Gheen nieuwe cleder en doet aen in dien
Werscappen *ende* maeltijden wilt oeck dan vlien

Nu lijkt de rijm dwang aan de kant van Berntsz te zijn, want ‘dan aen’ is duidelijker dan ‘in dien’ (in dit geval), maar ‘vlien’ sluit wel aan bij het in het Duits gebruikte ‘fliehen’.

En ten slotte:

Dijn spijs laet met menigerley groen cruyden bereyden. (531)

Berntsz heeft in navolging van het Duits het woordje ‘groen’ niet:

Dijn spise laet met menigerley cruyden bereyden.

Aangezien de druk van Berntsz in deze gevallen de Duitse tekst volgt, kunnen deze varianten op het conto van de tekstbezorger / zetter van de editie Van Doesborch geschreven worden. Die nam dus enige vrijheid, maar of dat betekent dat de betere lezingen ten opzichte van de Duitse drukken hiermee verklaard kunnen worden, is niet waarschijnlijk. De enige conclusie die we met zekerheid kunnen trekken, is dat de druk van Jan Berntsz niet gebaseerd is op die van Van Doesborch. En *visa versa* natuurlijk.

Der scaepberders calengier

Dit brengt ons op een ander interessant aspect dat misschien extra licht op de relaties kan werpen. In de druk van *Der scaepberders calengier* van Willem Vorsterman zijn verspassages ingevoegd die rechtstreeks ontleend zijn aan een Nederlandstalige *Regimen sanitatis*. Deze tekst is niet gedateerd, maar Nijhoff-Kronenberg (NK) dateert circa 1514; Braekman houdt het op 1513.¹³ Deze verspassages roepen vragen op. Voor wat betreft acht van de twaalf maanden zijn steeds vier van de acht verzen gebaseerd op het *Regimen sanitatis*. En op een andere plaats zijn nog eens twintig verzen uit deze tekst ingevoegd. Gezien de vermoedelijke datering is het waarschijnlijk dat de bewerker gebruik heeft gemaakt van de druk van Van Doesborch, en niet van de druk van Berntsz. Mocht de datering kloppen dan hebben we voor de druk van Van Doesborch een datum ante quem. Als bewijs van de nauwe relatie tussen de teksten geef ik de maand januari als voorbeeld. Daarnaast beperk ik me tot de in mijn ogen betekenisvolle verschillen.

Van Doesborch

Vorsterman

[Januari]¹⁴

In Januario neemt warme en clær spijsen
Ende drinckt matelick na goeder wijsen
Die mede let dan ghedroncken /
maer ghi moecht baden
En laet ter aderen sijdijs in staden

In den loumaent wilt mi verstaen Coempt die
sonne in aquario ghegaen Omtrint der halver
maent ick seg u dat Het regent gheerne *ende*
wort nat Wilt u dan schicken bi den viere
Tetene. te drinckene te makene goede chiere
Neempt warme ende clær spisen
Ende drinct matelije nae goeder wijsen
De meede let *dan* ghedroncken.
mer ghi moecht baden
Ende laet ter aderen sidijns in staden
Gaet te bedde en wilt daer in dueren
Want den nacht heeft .xvi. hueren

Van Doesborch

Vorsterman

Berntsz

[Februari]
cortse **haest onversien** (503)
siecten (504)
[Mei]
groen cruyden (531)
[Juni]

haest onversien
siecheden

'haest' ontbreekt
siecheyden

groenen cruyden

'groen' niet

---

13. NK 1258 (op. cit. 1); *Der scaepberders kalengier*. Een Vlaams volksboek, naar het unieke exemplaar van de Antwerpse druk door Willem Vorsterman van 1513. Bezorgd en ingeleid door W.L. Braekman. Brugge 1985.

14. De versregels komen overeen bij de maanden januari tot en met september: *Regiment* (op. cit. 9), regels 494-497; 503-506; 511-514; 521-523; 529-532; 538-541; 548-551; 558-561; 568-571; *Der scaepberders calengier*, ed. Braekman 1985, [a4v]; [b1v]; [b2v]; [b3v]; [b4v]; [c1v]; [c2v]; [c3v]; [c4v].

dat verseeren doet (539)	dat verseer doet	verseeren
is quaet wilt niet vergheten (541)	es quaet ongeete	is quaet wilt niet vergeten
[Juli]		
onderhouden [...] gaen (551)	onthaut [...] staen	onthouden [...] ghaen
[Augustus]		
ghesont leven (558)	in ghesontheden leven	in ghesontheit leven

Duidelijker nog is de ontlening aan *Dat Regiment der ghesontbeyt* van twintig verzen over het aderlaten.¹⁵ De tekst komt letterlijk – met weglating van de Latijnse verzen – overeen met opeenvolgende verzen in *Dat Regiment der ghesontbeyt*. Dat de ontlening uit een uitgave à la die van Van Doesborch is gedaan, lijkt waarschijnlijk omdat ze binnen die tekst onderdeel vormen van een grotere vertaling.

Van Doesborch	Vorsterman	Berntsz
Philippi (353)	phillippi	philip
viermaels (355)	vierwerf	viermael
schuwen (371)	scouwen	schuwen
is oudt (376)	out es	oudt is
als si (384)	wanneer zij	wanneer si

Ook uit deze vergelijking wordt duidelijk dat er geen lineaire relatie is en dat er in de teksten verschillende keuzes worden gemaakt. De ene keer is er een overeenkomst tussen Van Doesborch en Berntsz tegenover Vorsterman, de andere keer tussen Van Doesborch en Vorsterman tegenover Berntsz en ook treffen we overeenkomsten tussen Berntsz en Vorsterman aan tegenover Van Doesborch. Het lijkt er dus op dat de tekst van *Dat Regiment der ghesontbeyt* een voor ons onbekende voorgeschiedenis heeft.

Dat betekent dat we via deze weg met de datering van de druk van Van Doesborch niet verder komen. Een laatste mogelijkheid om de datering van de druk van Van Doesborch te preciseren, is een vergelijking van de houtsneden. Dat vraagt om voorzichtigheid, want de kwaliteit van de houtsneden is afhankelijk van de omstandigheden waaronder gedrukt werd, met name het inkten, de kracht van de drukpers en de kwaliteit van het papier. Dat lijkt ook te gelden voor deze edities. De ene keer lijken de afdrukken van Van Doesborch beter, dan weer die van Berntsz.

---

15. *Der scaepberders calengier*, ed. Braekman 1985, [e2r]; *Regiment*, (op. cit. 9), [B3r/v] regels 354-385.

Si vis incolumen si
vis te reddere sanum
Curas lique graues
irasci corde pphanū
Wiltu vā heren kerck
sijn ende ghesont
Ende sonder siecken
soe maech ic v hont
Sijt vollic en wilt sond
der sorghe sijn.

Si vis incolumen si
vis te reddere sanum
Curas lique graues
irasci corde pphanū.
Wiltu vā heren kerck
sijn en ghesont.
Ende sonder siecke soe
maech ic v hont
Sijt vollic en wilt sond
sorge sijn
Grote sorghe en laet n̄ bi v tot moighen sijn.

Ill. 2 en 3: links: *Dat Regiment der ghesontheyt*. Washington Library of Congress. Collectie Lessing J. Rosenwald. Fotokopie uit Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, L.P. 508 C, [A2r] rechts: [*Regimen sanitatis*] [lat. u. niederl.] Utrecht, Jan Berntsz, 1515. Stiftsbibliothek Xanten 5 an 2764, [A2r]

Hierboven lijkt de rafelrand rechts van de editie Van Doesborch toch echt te wijzen op een latere datering dan de editie Berntsz van 1515, maar wat te denken van de afbeeldingen van de ram hieronder?

Aries
Pul capiti facias Aries
cum luna refulget
Brachia nō minuas et
Balnea certius intres

Aries
Pul capiti facias Aries cus
luna refulget.
Brachia non minuas et
balnea certius intres.

Ill. 4 en 5 *Dat Regiment der ghesontheyt*. Washington Library of Congress. Collectie Lessing J. Rosenwald. Fotokopie uit Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, L.P. 508 C, [B4r] [*Regimen sanitatis*] [lat. u. niederl.] Utrecht, Jan Berntsz, 1515. Stiftsbibliothek Xanten 5 an 2764, [B4r]

En de afbeelding in de ziekenkamer lijkt in dezelfde staat te zijn.

In latere depro som
n? eius incipiat
Ad lat? oppositum si
nis tibi proficiatur
Wilt ghi sijn een ghe
sont man
So neem uwen slaep
ter rechter sijden an.

In latere depro som
n? eius incipiat
Ad latus oppositum
finis tibi proficiatur
Wilt ghi sijn ee ghe
sont man
So neem uwen slaep
ter rechter sijden an.

Ill. 6 en 7 *Dat Regiment der ghesontheyt*. Washington Library of Congress. Collectie Lessing J. Rosenwald. Fotokopie uit Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, L.P. 508 C, [A2v] [*Regimen sanitatis*] [lat. u. niederl.] Utrecht, Jan Berntsz, 1515. Stiftsbibliothek Xanten 5 an 2764, [A2v]

Al met al lijkt, gezien de overeenkomsten tussen de edities van Van Doesborch en Berntsz, een datering rond 1510 van de editie Van Doesborch aan de vroege kant.

[Amersfoort, augustus 2017]